

Piotr WERYŃSKI
Politechnika Śląska
Wydział Organizacji i Zarządzania
Katedra Stosowanych Nauk Społecznych

MORFOGENEZA ZBIOROWYCH PODMIOTÓW DZIAŁANIA. METODOLOGIA BADANIA POLSKIEGO SPRAWSTWA OBYWATELSKIEGO

Streszczenie. Tematyka artykułu skupia się na problematyce obywatelskiego sprawstwa (*agency*) w polskim systemie społeczno-kulturowym. Została podjęta próba wskazania ograniczeń i możliwości podmiotowego działania różnych aktorów społecznych (indywidualnych i zbiorowych, w tym przedstawicieli elit ideologicznych i powiązanych z nimi grup interesu) w obrębie rzeczywistości, którą określa się historycznie jako społeczeństwo obywatelskie oraz otwarta sfera publiczna. Przedstawiona została metodologia badań uwarunkowań strukturalno-kulturowych oraz osadzonych w ich kontekście działań wybranych podmiotów społecznych. Podstawę teoretyczno-metodologiczną analiz stanowiły założenia teorii morfogenetycznej Margaret Archer.

Słowa kluczowe: pierwotne i zbiorowe podmioty działania, emergencja, sprawstwo obywatelskie, morfogeneza, emergentne poziomy rzeczywistości

MORFOGENESIS OF COLLECTIVE ACTION ACTORS. RESEARCH METHODOLOGY OF POLISH CIVIL AGENCY

Summary. Subject of the paper focuses on the issues of civil agency (*agency*) in the polish socio-cultural system. The author attempted to identify constraints and opportunities for action of the different social actors (individual and collective, including representatives of the elite ideological and related interest groups) within the reality, which is referred to historically as civil society and the open public sphere. Was presented research methodology of the structural and cultural conditions of primary action (passive) and collective (active) of social actors. Theoretical and

methodological basis of the analysis provided Margaret Archer's theory of morphogenetic.

Keywords: primary and collective action actors, emergence, civil agency, morphogenesis, emergent levels of reality

1. Wstęp

Polska rzeczywistość społeczno-kulturowa cechuje się historycznie utrwalonym, niskim poziomem partycypacji obywatelskiej. Aktywność społeczna, nawet w szeroko pojętym społeczeństwie obywatelskim, dotyczy zwykle 15-25% populacji¹. Zdecydowana większość Polaków jest kulturowo wykluczona z współtworzenia otwartej sfery publicznej (brak wzorów uczestnictwa), ale także kompetencyjnie nie rozpoznaje wymogów demokratycznych instytucji i procedur życia publicznego (co może być określone jako funkcjonalny obywatelski analfabetyzm). W tak określonych realiach społecznych istotnym poznawczo problemem wydaje się znalezienie podstaw teoretycznych oraz skonstruowanie transgulacyjnych procedur badania przyczyn dysfunkcyjnej stratyfikacji polskiego uczestnictwa obywatelskiego. Precyzyjniej mówiąc, należy wskazać główne przyczyny strukturalne, kulturowe i mentalne utrwalonej dominacji pasywnych postaw obywatelskich wśród szerokich kręgów społeczeństwa, czyli po Archeriańsku rozumianych pierwotnych podmiotów działania, nad postawami aktywnymi (zbiorowych podmiotów działania). Inspirację teoretyczną dla badań nad stratyfikacją polskiej aktywności obywatelskiej oraz uwarunkowaniami transformacji pierwotnych podmiotów działania w podmioty zbiorowe stanowić może krytyczno-realistyczna teoria morfogenezy sprawstwa, struktur społeczno-kulturowych Margaret Archer. W pracach Archer² można odnaleźć założenia ontologiczne, epistemologiczne oraz realistyczno-krytyczne dyrektywy metodologiczne dla analiz relacji między systemem społeczno-kulturowym a upodmiotowionym działaniem jednostkowym (sprawstwem³).

¹ Patrz: Czapiński J., Panek T. (red.): *Diagnoza Społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa 2014, www.mpips.gov.pl/aktualnosci-wszystkie/art,5528,6687,diagnoza-spoleczna-2013.html, 20.04.2015.

² Archer M.: *Realist Social Theory: the Morphogenetic Approach*. Cambridge University Press, Cambridge 1995; Archer M.: *Culture and Agency. The Place of Culture in Social Theory*. Cambridge University Press, Cambridge 1996; Archer M.: *Being Human: the Problem of Agency*. Cambridge University Press, Cambridge 2000; Archer M.: *Człowieczeństwo. Problem sprawstwa*. Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2013.

³ W literaturze przedmiotu najpowszechniej stosowana jest konceptualizacja pojęcia zaproponowana przez A. Giddensa. Sprawstwo (*agency*) definiuje jako możliwość wywoływania przez określony podmiot działań, przy jednoczesnym założeniu że w każdym momencie ma on możliwość podjęcia działań odmiennych. Archer pojęcie sprawstwa ujmuje szerzej, nie ogranicza go tylko do aktywności podmiotu działania. Uważa, że cechą konstytutywną sprawstwa nie jest tylko możliwość działania podmiotu, ale samo jego istnienie, aż do mimowolnego sprawstwa. Ponieważ przez sam fakt istnienia określonego podmiotu występują już istotne konsekwencje warunkujące otaczające go konteksty społeczne, pośrednio strukturalne i kulturowe. Stąd pojęcie pierwotnych podmiotów działania – biernych, ale niepozbawionych możliwości sprawstwa.

2. Teoria morfogenetyczna, realizm krytyczny i emergentne własności społeczne oraz kulturowe

Emergentna rzeczywistość społeczna cechuje się występowaniem autonomicznych, nieredukowalnych do siebie bytów społecznych, w których struktury społeczne nie determinują działań jednostek, ale i również nie są przez nie determinowane. Poszczególne formy społeczne, czyli zarówno struktury, jak i działające podmioty mają autonomiczny status ontologiczny⁴. Są wyposażone w swoiste siły przyczynowe oraz własności. Według Archer nowe warstwy rzeczywistości wyłaniają się przez swoistą kombinację wchodzących w ich skład elementów. Własności tak powstałych nowych jakości społecznych nie dają się zredukować do własności ich części, chociaż te ostatnie są niezbędne do ich istnienia. Własności rzeczywistości społecznej z poziomów mikro i mezo stanowią elementy ontologicznej stratyfikacji rzeczywistości społecznej, a istniejące w ich ramach procesy oraz działania społeczne dopełniają zjawiska na poziomie makrostruktury. Natomiast refleksyjność, uniwersalna własność konstytuująca ontologicznie działania jednostkowe, jest traktowana jako mechanizm zapośredniczający (umożliwiający) relacje między strukturami społecznymi i kulturowymi a ludzkim sprawstwem. Refleksyjność oddziałuje bezpośrednio na morfostazę (reprodukcję) lub morfogenezę (transformację) indywidualnych podmiotów działania – pozwala przeformować im sposób życia, tożsamość indywidualną, a także społeczną, natomiast w sposób pośredni może przyczyniać się do morfostazy lub zmieniać morfogenezę struktur społecznych, instytucji oraz zbiorowych podmiotów działania⁵.

W określonych kontekstach zewnętrznych jednostka ludzka jako podmiot działania lub jako aktor społeczny⁶ podlega warunkowaniu, ale nie jest determinowana przez niezależne od niej systemy – strukturalny i kulturowy. Jednocześnie jej odmienne, jednostkowe, emergentne własności (głównie emocjonalność i refleksyjność) powodują, że nawet podobne położenia społeczne nie generują zbliżonych wzorów postępowania. Inaczej mówiąc, jednostka nie jest przypisana do swojej pierwotnej pozycji społecznej. Ma potencjał sprawstwa i może dokonywać wyboru między dostępnymi rolami społecznymi oraz je wypełniać (uosabiać) w charakterystyczny dla siebie sposób. W kontekście istniejących uwarunkowań strukturalno-kulturowych może konstruować własną tożsamość społeczną. Jednocześnie ta sama jednostka

---

⁴ Archer M., Bhaskar R., Collier A., Lawson T., Norrie A. (eds.): *Critical Realism. Essential Readings*. Routledge, London 1998; Bhaskar R.: *Societies*, [in:] Archer M., Bhaskar R., Collier A., Lawson T., Norrie A. (eds.): *Critical Realism. Essential Readings*. Routledge, London-New York 1998, p. 206-249.

⁵ Mrozowicki A., Nowaczyk O., Szlachcicowa I. (red.): *Sprawstwo: teorie, metody, badania empiryczne w naukach społecznych*. Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2013.

⁶ Aktorem społecznym Archer nazywa działającą jednostkę, która dokonała świadomego wyboru, określonego przez własności systemowe, zestawu ról społecznych i stara się go realizować (Archer M.: *Realist Social Theory: the Morphogenetic Approach*. Cambridge University Press, Cambridge 1995, p. 277).

jako aktywny współtwórca zbiorowego podmiotu działania, może (ale nie musi) realizować swoje i grupowe interesy materialne oraz idealne, na przykład w ramach mniej lub bardziej ukształtowanego społeczeństwa obywatelskiego. W taki sposób jednostka przyczynia się pośrednio do zmiany w systemie dystrybucji zasobów i morfogenezy ról społecznych, a morfogeneza, zachodząca na poziomie pierwotnych podmiotów działania, łączy się (wzajemnie warunkuje) z procesami morfogenezy społecznej i kulturowej.

Emergencja poziomów społecznych, zarówno działających jednostek, które mają potencjał sprawstwa wynikający z ich refleksyjności, jak i bardziej złożonych form społecznych z poziomów mikro-, mezo- i makrosocjalnego pozwala traktować zjawiska, procesy społeczne występujące na każdym z poziomów jako osobne przedmioty badań. Ma to istotne poznawczo znaczenie, ponieważ złożone zjawiska czy procesy społeczne występują zwykle na kilku poziomach integracji życia społecznego, ich analityczne wyodrębnienie na każdym z poziomów umożliwia dotarcie do ich specyfiki ontologicznej oraz adekwatne dobranie metody badawczej na danym poziomie emergentnej rzeczywistości. Przykładem złożonego procesu, który trwa na kilku poziomach emergentnej rzeczywistości jest aktywność indywidualnych i zbiorowych aktorów w sferze publicznej, instytucjach trzeciego sektora, oddolnych ruchów społecznych czy aktywność, mających szczególny status ontologiczny, społeczności internetowych, działających w wirtualnej skali, która koresponduje jednocześnie z mikro-, mezo- i makroskalą.

Przedstawiciele krytycznego realizmu⁷ przyjmują podstawowe założenie z zakresu teorii poznania, mówiące o tym, że badanie naukowe ma na celu uzyskanie wiedzy na temat rzeczywistości istniejącej niezależnie od naszych przedstawień na jej temat. Realność badanych procesów, według Archer⁸, nie przejawia się tylko w ich empiryczności, ale przede wszystkim w przyczynowości. Realne są mechanizmy przyczynowe, wynikające z relacji istniejących między poszczególnymi bytami społecznymi, precyzyjniej z relacji między własnościami i siłami struktur społecznych i kulturowych a możliwościami sprawczymi podmiotów indywidualnych oraz grupowych. Rzeczony siły przyczynowe nie mają charakteru koniecznego, stąd nie wszystkie mechanizmy, powiązane z odpowiednimi strukturami czy aktorami społecznymi, są uaktywniane w procesach morfogenetycznych.

---

⁷ Bhaskar R.: *Philosophy and Scientific Realism*, [in:] Archer M., Bhaskar R., Collier A., Lawson T., Norrie A. (eds.): *Critical Realism. Essential Readings*. Routledge, London-New York 1998, p. 16-47; Bhaskar R.: *Societies*, [in:] Archer M., Bhaskar R., Collier A., Tony Lawson T., Norrie N. (eds.): *Critical Realism. Essential Readings*. Routledge, London-New York 1998, p. 206-249; Bhaskar R.: *The Logic of Scientific Discovery*, [in:] Archer M., Bhaskar R., Collier A., Lawson T., Norrie A. (eds.): *Critical Realism. Essential Readings*. Routledge, London-New York 1998, p. 48-102.

⁸ Archer M.: *Structure, Agency and the Internal Conversation*. Cambridge University Press, Cambridge 2003, p. 36.

Zastosowanie koncepcji stratyfikacyjnej i emergentnej natury osoby ludzkiej oraz społecznych całości ponadjednostkowych wymaga wykroczenia poza metodologiczny kolektywizm (holizm), a także metodologiczny indywidualizm. Realizm Archer jest krytyczny wobec redukcjonistycznych odmian metodologicznego kolektywizmu i indywidualizmu. Każdy z dwóch skrajnych redukcjonizmów napotyka trudności w wyjaśnianiu wzajemnych relacji między tym, co jednostkowe a społeczne. Według Archer metodologiczny kolektywizm nie jest w stanie wskazać źródeł istniejących struktur społecznych oraz ciągłej zmiany społecznej w kontekście ustukturalizowania i warunkowania motywów i działań sprawczych jednostek przez czynniki społeczne. Natomiast metodologiczny indywidualizm ma trudności z „wyjaśnieniem oddziaływania struktur społecznych nieredukowalnych do teraźniejszych interakcji, mających często odległe geograficznie i historycznie źródła⁹”.

Antyredukcjonistyczna „trzecia droga” ma być realizowana w ramach teorii morfogenezy. Główna teza podejścia morfogenetycznego sprowadza się to stwierdzenia, że zastane struktury społeczne i systemy kulturowe warunkują, ale nie determinują interakcji społecznej, której efektem jest reprodukcja lub transformacja tych struktur w kolejnych fazach cyklu morfogenetycznego: społecznego i kulturowego warunkowania, interakcji oraz przepracowania¹⁰. W tak skonceptualizowanych ramach – cyklu morfogenetycznego – możliwe jest diagnozowanie i wyjaśnianie dynamiki zmian wielu procesów społecznych. Zjawiska i procesy partycypacji obywatelskiej, przemiany wzorów uczestnictwa w życiu publicznym, ze względu na swoje osadzenie w strukturze społeczno-kulturowej oraz wagę indywidualnego i grupowego sprawstwa dla ich morfogenezy, wydają się szczególnie predysponowane do takiej analizy.

W teorii morfogenezy występuje analityczne wyodrębnienie dwóch rodzajów zjawisk kulturowych. Po pierwsze, Archer wskazuje system kulturowy, który obejmuje zespół idei pozostających ze sobą w logicznych relacjach sprzeczności i uzupełniania się. Po drugie, wyróżnia interakcje społeczno-kulturowe, które dotyczą konfliktowych lub uporządkowanych relacji między jednostkami i grupami interesu. W ich ramach indywidualne i grupowe podmioty działania odwołują się do idei pochodzących z systemu kulturowego, aby realizować swoje interesy materialne i idealne¹¹. Założenia morfogenetyczne dotyczące

⁹ Mrozowski A.: Wprowadzenie, [w:] Archer M.: Człowieczeństwo. Problem sprawstwa. Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2013, s. 13. Czytaj również w Mrozowski A., Nowaczyk O., Szlachcicowa I. (red.): Sprawstwo: teorie, metody, badania empiryczne w naukach społecznych. Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2013.

¹⁰ Archer M.: *Realist Social Theory: the Morphogenetic Approach*. Cambridge University Press, Cambridge 1995; Archer M.: *Culture and Agency. The Place of Culture in Social Theory*. Cambridge University Press, Cambridge 1996.

¹¹ Archer M.: *Culture and Agency. The Place of Culture in Social Theory*. Cambridge University Press, Cambridge 1996.

dualizmu kultury i sprawstwa, pozwalają na analizę ich interakcji w wymiarze czasu, czyli na przykład uwzględniać wynikające z procesów długiego trwania uwarunkowania religijne, geograficzne, społeczno-gospodarcze.

Archer wyróżnia też dwa poziomy zjawisk społecznych. Strukturę społeczną określa jako system relacji ludzkich pomiędzy pozycjami społecznymi, które wyłaniają się współcześnie jako skutki przeszłych działań jednostkowych i zbiorowych. Cechują się one emergencją (autonomią ontologiczną) własności, oddziałują na indywidualnych aktorów społecznych i są przedmiotem ich oddziaływań. Nie można struktur społecznych zredukować ani do utrwalonych wzorów interakcji, rozumianych na sposób bliski symbolicznemu interakcjonizmowi, ani do giddensowskich, ciągle korygowanych reguł instytucjonalnych. Konteksty systemu kulturowego, dotyczące logicznych związków między ideami oraz konteksty systemu społecznego, odnoszące się do relacji między pozycjami oraz do odpowiadających im zasobów, są określane przez autorkę *Realist Social Theory* jako emergentne własności kulturowe (EWK) i emergentne własności strukturalne (EWS). Warunkują one interakcje społeczne, są powiązane z realizacją interesów przypisanych do określonych, dziedziczonych pozycji społecznych. Określają warunki wyjściowe zarówno dla relacji zbieżności, podtrzymujących morfostazę, jak i rozbieżności, które prowadzą do morfogenezy zarówno między całym systemem społecznym i kulturowym, jak i między elementami w ramach systemu społecznego, między elementami systemu kulturowego oraz między różnymi elementami ich obu¹².

Określone w powyższy sposób EWS i EWK można wyodrębnić na poszczególnych poziomach rzeczywistości (mikro, mezo, makro). Dzięki temu zabiegowi analitycznemu możliwe jest stworzenie ram dla diagnozy oraz wyjaśniania związków między określonymi emergentnymi kontekstami społeczno-kulturowymi a motywami i efektami działań indywidualnych i zbiorowych aktorów społecznych na każdym z poziomów. Możliwe staje się skonstruowanie odpowiednich modeli „logik sytuacyjnych”, które mniej lub bardziej warunkują działania analizowanych podmiotów, ale ich nie determinują.

3. Postulaty metodologiczne dualizmu strukturalnego a kontekst polskiego dyskursu i praktyk obywatelskich

W kontekście polskiego systemu społecznego i kulturowego, a szczególnie w sferze aktywności obywatelskiej i życia publicznego, wyróżnić można swoiste, emergentne własności kulturowe oraz emergentne własności strukturalne, warunkujące logiki sytuacyjne,

---

¹² Archer M.: *Realist Social Theory: the Morphogenetic Approach*. Cambridge University Press, Cambridge 1995.

w których działają podmioty indywidualne i zbiorowe. Za elementy konstytuujące polskie emergentne własności kulturowe można uznać dwa, historycznie ukształtowane, inteligentne wzory uczestnictwa obywatelskiego¹³. Wzór republikański, czyli wspólnotowy, jest bardziej etatystyczny, centralistyczny, akcentujący obowiązki, prawnie punitarny, natomiast wzór liberalny, czyli indywidualistyczny, jest bardziej prorynkowy, deregulacyjny, podkreślający prawa nie obowiązki, permissywny. Można wskazać wiele przesłanek o charakterze strukturalnym, aksjonormatywnym, politycznym, gospodarczym, aby uważać polską sferę publiczną jako miejsce współistnienia, ale też trwającej konfliktowej kohabitacji wspomnianych dwóch modeli uczestnictwa w życiu publicznym¹⁴.

Poszczególni indywidualni i zbiorowi aktorzy społeczni, wchodzący we wzajemne interakcje społeczno-kulturowe, odwołują się do określonych EWK, aby realizować swoje interesy materialne i ideowe. Warunkują one kulturowo, przez własne, aksjonormatywnie oraz medialnie dominujące narracje ideowe, polską sferę publiczną oraz styl uczestnictwa Polaków w życiu publicznym. Wzory republikańskie realizują środowiska inteligencji etosowej i grupy społeczne podzielające ten system wartości, kontynuując w warstwie deklaratywnej, jako emergentne historycznie wartości kulturowe, tradycje jeszcze dziewiętnastowiecznej, postszlacheckiej służby publicznej. Natomiast wzór liberalny, historycznie nie tak mocno zakorzeniony w świadomości społecznej Polaków, wywodzący się z tradycji mieszczańskiej, określa postawy obywatelskie części społeczeństwa, która utożsamia się z wartościami i interesami nowej klasy średniej. Wzory te w dalszym ciągu kulturowo, strukturalnie predysponują szeroko pojętą inteligencję jako aktywną, historycznie, wydelegowaną do reprezentowania całego narodu.

Dominujące w społeczeństwie polskim emergentne własności strukturalne tworzy system relacji między dwoma wspomnianymi elitami oraz powiązаныmi z nimi grupami społeczno-zawodowymi. Mają one własne, często sprzeczne interesy materialne (np. przejawiające się istnieniem napięć strukturalnych na linii etatystyczna versus deregulacyjna polityka gospodarcza), dzielą odmienne aksjologie dotyczące życia prywatnego obywateli, jak również publicznego (odnoszące się np. do skali uczestnictwa Kościoła Katolickiego w życiu publicznym i wynikających z tego konsekwencji prawnych i obyczajowych), uczestniczą wreszcie w tworzeniu logik sytuacyjnych, w ramach których toczy się walka

---

¹³ Na gruncie realistyczno-krytycznej teorii dostrzec można podobieństwo idei pojęć wzorcowych Ossowskiej do archaicznych emergentnych właściwości strukturalnych oraz kulturowych, których treści oraz zakres podlegają, podobnie jak desygnaty pojęć wzorcowych, na przestrzeni czasu warunkowaniu strukturalnemu (np. gry grup interesu o władzę) lub kulturowemu (np. walka idei) oraz działaniu sprawczemu aktorów społecznych, czego efektem jest społeczna morfostaza lub morfogeneza.

¹⁴ Więcej o republikańskim i liberalnym wzorze uczestnictwa przeczytać można w pracy – Weryński P.: Wzory uczestnictwa obywatelskiego Polaków. Wydawnictwo Naukowe IFiS PAN, Warszawa 2010.

o władzę na poszczególnych poziomach życia politycznego (lokalnego, regionalnego, ogólnokrajowego).

Wzajemne warunkowanie się odrębnych ontologicznie poziomów rzeczywistości społecznej, zgodnie z teorią morfogenetyczną Archer, pozwala na założenie, że ich waga dla procesu wyjaśniania relacji zachodzących między nimi jest podobna. Założenie powyższe wzmacnia przyjęcie archeriańskiej tezy o analitycznym dualizmie rzeczywistości społecznej, w której równie istotne dla wyjaśniania relacji między sprawcą jednostką a społeczeństwem są ponadjednostkowe struktury społeczno-kulturowe, a także indywidualne działania sprawcze, a każdy z bytów społecznych ma nieredukowalne własności i siły przyczynowe. Powyższe założenia czynią uprawnionym zestawianie i interpretowanie różnego typu danych (zastanych oraz wywołanych, obiektywnych i subiektywnych) na każdym z osobna emergentnym poziomie rzeczywistości, a następnie konfrontowanie wyników badań (głównych wątków tematycznych) uzyskanych na poszczególnych poziomach rzeczywistości. Koncepcja emergentnych poziomów rzeczywistości oraz dualizmu struktury i sprawstwa stanowić może ontologiczne i epistemologiczne uzasadnienie dla triangulacyjnej procedury metodologicznej¹⁵. Postuluję konsekwentne stosowanie podejścia triangulacyjnego do przedmiotu badań, czyli wzajemnie weryfikującej się wieloczynnikowości w procedurze badawczej¹⁶. W literaturze przedmiotu funkcjonują cztery podstawowe typy triangulacji: danych, badacza, teorii i metod¹⁷, które przy tak rozbudowanych celach oraz złożonej problematyce badawczej należy stosować adekwatnie. Ponadto, zaproponować można dwa nowe typy triangulacji, które osadzone są w perspektywie teoretycznej realizmu krytycznego oraz emergentnego strukturalizmu: triangulację poziomów analizy i triangulację perspektyw poznawczych.

Istnieją nieredukowalne do siebie centralne, regionalne i lokalne sfery publiczne oraz odpowiednie sfery aktywności obywatelskiej. Dużą rolę w wyżej określonym obszarze odgrywają oddziaływania czynników egzogennych (emergentnych sił przyczynowych) na każdym z wyróżnionych poziomów analizy, które można traktować jako wyraz interakcji społeczno-kulturowych między działaniami struktur a sprawstwem odpowiednich zbiorowych

---

¹⁵ Babiński G.: *Metodologia a rzeczywistość społeczna. Dylematy badań etnicznych*. Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2004, s. 38-39.

¹⁶ Denzin N.: *The Research Act of Sociology*. Butterworth, London 1970; Konecki, K.: *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*. PWN, Warszawa 2000.

¹⁷ Świadome ograniczenie triangulacji teoretycznych do koncepcji o niesprzecznych założeniach ontologicznych i epistemologicznych oraz jednoczesne oparcie procedury triangulacyjnej na spójnej perspektywie teoretycznej (jak w poznawczo inspirującej relacji między paradygmatem morfogenetycznym a konwencją metodologiczną pojęć wzorcowych) umożliwi, że wszystkie typy triangulacji znajdą swoje ugruntowanie (Denzin N.: *Sociological Methods: A Sourcebook*. Aldine Transaction, London 2006; Lofland, J., Snow, D., Anderson, L., Lofland L.: *Analiza układów społecznych, przewodnik metodologiczny po badaniach jakościowych*. Scholar, Warszawa 2009.

podmiotów działania. W przypadku badań nad wzorami aktywności obywatelskiej triangulacyjność poziomów analizy będzie się wyrażać przez odnajdywanie przejawów istnienia w świadomości badanych, odpowiednio z lokalnych, regionalnych i ogólnopolskich sfer publicznych, komponentów dwóch badanych narracji, jak również źródeł grupowych oraz uogólnionych resentymentów warunkujących zakres i skalę uczestnictwa obywatelskiego Polaków (elementy emergentnych właściwości kulturowych).

Triangulacja perspektyw poznawczych w kontekście teoretycznym realizmu krytycznego oraz teorii morfogenetycznej przejawiać się powinna konfrontowaniem dwóch obrazów świata społecznego przypisanych do dwóch typów podmiotów i wskazaniem specyficznych dla każdego z nich sił przyczynowych, które warunkują ich możliwości sprawcze w systemach społecznym i kulturowym. Perspektywy te zostaną określone jako perspektywy jednostkowa oraz zrzeszeniowa. Jednostkowa perspektywa poznawcza dotyczy pierwotnych podmiotów działania. Pierwotne podmioty działania, według Archer, „nie mają prawa głosu w procesie przekształcania struktury i kultury. Nie wyrażają one interesów, ani nie organizują się po to, by zrealizować strategiczne cele” w wymiarach społecznym (obywatelskim), gospodarczym czy politycznym¹⁸. Do tej kategorii społecznej zaliczyć można jednostki ze środowisk biernych obywatelsko, często też wykluczone lub bliskie wykluczenia społecznego, ekonomicznego, nieuczestniczące w życiu kulturalnym swoich społeczności lokalnych, które pozostają poza grą interesów i idei między głównymi podmiotami badanego systemu społeczno-kulturowego. Jednak nie są pozbawione potencjału sprawstwa.

Natomiast zrzeszeniowa perspektywa poznawcza, koncentruje się na zbiorowych podmiotach działania. Zbiorowe podmioty działania biorą aktywny udział w procesie reprodukcji lub transformacji systemów społecznego i kulturowego, obejmują one grupy świadome swoich interesów utrwalonych lub promowanych, ruchy społeczne i zrzeszenia realizujące w obrębie struktury i kultury swoje strategiczne cele¹⁹. W kontekście badań nad wzorami uczestnictwa obywatelskiego zbiorowymi podmiotami działania będą grupy społeczne, środowiska społeczno-zawodowe (stowarzyszenia reprezentujące idee inteligencji etosowej i grupy nacisku reprezentujące określone środowiska zawodowe nowej klasy średniej, stowarzyszenia przedsiębiorców i pracodawców) stanowiące zaplecze społeczne dla realizacji zespołu idei (republikańskiej oraz liberalnej) oraz grupowych interesów wspomnianych elit.

Przez zestawienie dwóch obrazów świata społecznego można poznać zakres strukturalnych ograniczeń sprawstwa (zasoby kapitału: ekonomicznego, społecznego, kulturowego) oraz ich subiektywnych percepcji wśród pierwotnych podmiotów działania

---

¹⁸ Archer M.: Człowieczeństwo. Problem sprawstwa. Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2013, s. 265-266.

¹⁹ Ibidem, s. 265.

w stosunku do strukturalnych (zobiektywizowanych) i postrzeganych możliwości sprawstwa zbiorowych podmiotów działania. Proponuję, na podstawie swojego wieloletniego doświadczenia w dziedzinie badań nad funkcjonowaniem lokalnych, regionalnych oraz centralnych sfer aktywności obywatelskiej, wprowadzić triangulację perspektyw poznawczych poszczególnych badanych podmiotów życia społecznego, zarówno pierwotnych (jednostkowych), jak i zbiorowych (np. związanych z instytucjami samorządowymi, organizacjami pozarządowymi, biznesowymi). W sensie operacyjnym sprowadzałaby się do konfrontacji definicji sytuacji, systemów norm i wartości, interesów badanych przedstawicieli pierwotnych i zbiorowych podmiotów działania, na ile ich perspektywy są aksjologicznie, funkcjonalnie, mentalnie zbieżne. Rozbieżność perspektyw wyznaczałaby obszary do analizy dysfunkcji czy napięć strukturalnych, takich jak konflikty interesów, obszary tabu lokalnego życia społecznego, ewentualne powiązania ze zjawiskami, między innymi korupcją, nepotyzmem czy oligarchizacją instytucji lokalnych. W ten sposób można zidentyfikować napięcia między podmiotami reprezentującymi perspektywę zbiorową i jednostkową.

4. Podsumowanie

Celem artykułu było określenie podstaw teoretycznych oraz skonstruowanie triangulacyjnych procedur badania przyczyn dysfunkcyjnej stratyfikacji polskiego uczestnictwa obywatelskiego. Przedstawiono propozycje metodologiczne dla badań przyczyn strukturalnie, kulturowo i mentalnie utrwalonej dominacji pasywnych postaw obywatelskich nad postawami aktywnymi (zbiorowych podmiotów działania). Inspiracją teoretyczną dla badań nad stratyfikacją polskiej aktywności obywatelskiej oraz uwarunkowaniami jej transformacji (morfogenezy) stanowiła krytyczno-realistyczna teoria morfogenetyczna sprawstwa, struktur społeczno-kulturowych Margaret Archer. Na płaszczyznach ontologicznej i epistemologicznej przedstawionej teorii podjęto próbę określenia zespołu postulatów metodologicznych oraz skonstruowania procedury badawczej do określenia głównych uwarunkowań zmiany w dziedzinie wielopoziomowych i emergentnych sfer aktywności oraz we wzorach uczestnictwa obywatelskiego Polaków. Triangulacyjna procedura badawcza osadzona w teorii morfogenetycznej i realizmie krytycznym, szczególnie postulaty stosowania triangulacji poziomów analizy emergentnych sfer aktywności obywatelskiej oraz konfrontowania perspektyw poznawczych reprezentowanych przez główne podmioty społeczne, stanowi propozycję rozwiązania postawionego na wstępie artykułu problemu badawczego.

Bibliografia

1. Archer M.: *Realist Social Theory: the Morphogenetic Approach*. Cambridge University Press, Cambridge 1995.
2. Archer M.: *Culture and Agency. The Place of Culture in Social Theory*. Cambridge University Press, Cambridge 1996.
3. Archer M.: *Being Human: the Problem of Agency*. Cambridge University Press, Cambridge 2000.
4. Archer M.: *Structure, Agency and the Internal Conversation*. Cambridge University Press, Cambridge 2003.
5. Archer M.: *Making our Way through the World: Human Reflexivity and Social Mobility*. Cambridge University Press, Cambridge 2007.
6. Archer M.: *Człowieczeństwo. Problem sprawstwa*. Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2013.
7. Archer M., Bhaskar R., Collier A., Lawson T., Norrie A.: *Critical Realism. Essential Readings*. Routledge, London 1998.
8. Babiński G.: *Metodologia a rzeczywistość społeczna. Dylematy badań etnicznych*. Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2004.
9. Bhaskar R.: *Philosophy and Scientific Realism*, [in:] Archer M., Bhaskar R., Collier A., Lawson T., Norrie A. (eds.): *Critical Realism. Essential Readings*. Routledge, London-New York 1998.
10. Bhaskar R.: *Societies*, [in:] Archer M., Bhaskar R., Collier A., Lawson T., Norrie A. (eds.): *Critical Realism. Essential Readings*. Routledge, London-New York 1998.
11. Bhaskar R.: *The Logic of Scientific Discovery*, [in:] Archer M., Bhaskar R., Collier A., Lawson T., Norrie A. (eds.): *Critical Realism. Essential Readings*. Routledge, London-New York 1998.
12. Denzin N.: *The Research Act of Sociology*. Butterworth, London 1970.
13. Denzin N.: *Sociological Methods: A Sourcebook*. Aldine Transaction, London 2006.
14. Giddens A.: *Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturacji*. Zysk i Spółka, Poznań 2003.
15. Konecki K.: *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*. PWN, Warszawa 2000.
16. Mrozowicki A., Nowaczyk O., Szlachcicowa I. (red.): *Sprawstwo: teorie, metody, badania empiryczne w naukach społecznych*. Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2013.

17. Lofland, J., Snow, D., Anderson, L., Lofland L.: Analiza układów społecznych, przewodnik metodologiczny po badaniach jakościowych. Scholar, Warszawa 2009.
18. Ossowska M.: Moralność mieszczańska. Ossolineum, Warszawa 1985.
19. Weryński P.: Wzory uczestnictwa obywatelskiego Polaków. Wydawnictwo Naukowe IFiS PAN, Warszawa 2010.

Źródła internetowe

20. Czapiński J., Panek T. (red.): Diagnoza Społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków. Warszawa 2014, www.mpips.gov.pl/aktualnosciswszystkie/art,5528,6687,diagnoza-spoleczna-2013.html, 20.04.2015.

Abstract

The purpose of the article will be to find a theoretical basis and construction of procedures for studies on the causes of dysfunctional stratification of Polish citizen participation. Moreover topics will focus on the issues of civil agency (agency) in the polish socio-cultural system. The author attempts to identify constraints and opportunities for action of the different social actors (individual and collective, including representatives of the elite ideological and related interest groups) within the reality, which is referred to historically as civil society and the open public sphere. Will be presented research methodology of the structural and cultural conditions of primary action (passive) and collective (active) of social actors. Theoretical and methodological basis of the analysis will provide Margaret Archer's theory of morphogenetic.